

Vilniaus arkikatedros tekstilė XVI a. inventoriuose

Gražina Marija Martinaitienė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-08015 Vilnius*

Straipsnyje analizuojama informacija apie dailiuosius audinius, paminėtus Vilniaus arkikatedros XVI a. inventoriuose. Tikslas – pradėti „rekonstruoti“ Arkikatedros, kaip svarbiausiojo Lietuvos sakralinio meno telkinio, istorinį vaizdą.

Raktažodžiai: XVI a.; LDK, Vilnius, Arkikatedra; liturginiai rūbai, arnotas, kapa; tekstilė, siuvinėjimas; šilkas, aksomas, brangakmeniai

1999–2003 m. veikusi didžiulė išpūdinga paroda „Krikščionybė Lietuvos mene“, be visų kitų daugialypių savo reikšmių, svarbi ir tuo, kad gerokai suaktyvino religinės tematikos ir bažnytinės paskirties dailės tyrimus. Tą liudija parodai skirti arba jos inspiruoti renginiai (pvz., mokslinės konferencijos, kultūros vakarai ir pan.) ir įvairiausio žanro bei lygio publikacijos. Žinoma, bene didžiausias tiek žiūrovų, tiek įvairių specialybių tyrėjų dėmesys krypo į pirmą kartą taip išpūdingai parodytas Vilniaus arkikatedros vertybes, kurios susilaukė ir visai atskiro puošnaus leidinio¹. Sudarytojų pavadintas albumu, šis leidinys tapo ir pirmutine tokios apimties sakralinių lobių radimosi Arkikatedroje, jų gausėjimo, keitimosi ir galiausiai jų niokojimo istorine apžvalga. Bene didžiausias šio leidinio tekstų privalumas tas, kad jie kelia tolesnių, galbūt platesnių ir išsamesnių tyrimų norą, siekį įsitraukti į gražiai pradėtą Arkikatedros, kaip svarbiausio ir didžiausio Lietuvos sakralinės dailės telkinio, „rekonstravimo“ darbą. Tegu tik žodinių, bet vis tik leidžiantį bent numanyti ar įsivaizduoti jo pirmą kartą pavidalą – kaip savotišką buvusios viso krašto didybės atspindį ir meninę išraišką.

Paroda „Krikščionybė Lietuvos mene“ ir jai tiesiogiai ar netiesiogiai skirti tekstai sukėlė ir šio rašinio autorės norą panagrinėti dokumentus ir jais pasirėmus pasižiūrėti, kokių Vilniaus arkikatedroje būta meno vertybių. Tiesa, pasirinkus tik vieną, bet, reikia pripažinti, mūsiškiam tyrinėtojiui kol kas vis dar pačios kebliausios taikomojo meno srities – dailiosios tekstilės – vertybes, kuriomis laikytina visa, kas padaryta iš audinių – liturginiai apdarai, sienų, altorių dangos. Be to, šiame pirmajame tokiame temai skirtame rašinyje apsiribota tik XVI amžiumi. Tokio apsiribojimo priežastis paprasta – šiame šimtmetyje surašyti Vilniaus arkikatedros inventoriai bei vizitacijos aktai yra patys seniausi šventovės turto dokumentai, kurie išliko ir pasiekė mūsų dienas. Keletas žodžių apie juos.

Ankstviausias išlikęs, datuojamas 1552 m. sausio mėnesiu², tėra dalelė viso Arkikatedros turto inventoriaus, sudaryto tikriausiai tais pat metais. Jame surašytos trijų – tuo metu dar tik Palaimintojo karaliaičio Kazimiero, Goštautų ir Kunigų – koplyčių taikomosios dailės vertybės, bet tekstilės dirbiniai (liturginiai rūbai ir antepedijai) – tik dviejų pastarųjų. Maža nauda tekstilės tyrinėtojiui ir iš 1564 m. sudaryto Šv. Kryžiaus altoriaus reikmenų registro³. Užtat pačioje XVI a. pabaigoje, tai yra 1598 m., surašytas Arkikatedros inventorių jau teikia pakankamą medžiagą įvairaus pobūdžio tyrinėjimams ir pagrindą išvadoms. Šiame rašinyje juo daugiausia ir teks remtis, retsykais trumpam šoktelint į ankstesnius dokumentus.

1598 m. inventoriaus išliko du ne visai identiški egzemplioriai, kurių vienas dabar yra saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve⁴, antrasis – Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje⁵. Pastarajame dar yra vėlesnių, XVII a. pradžioje darytų, pataisymų ir patikslinimų. Pažymėtina, jog jis ir didelė dalis kito egzemplioriaus surašyti gražiu, galima sakyti, netgi kaligrafiniu ir svarbiausia – aiškiu braižu, juos surašęs asmuo pasistengė kiek plačiau apibūdinti kiekvieną įregistruojamą vertingesnį dirbinį, be to, palyginti neprastai išmanė audinius. Tad šiuolaikiniam taikomosios dailės specialistui davė ir neblogą pamoką bei galimybę bent apytikriai įsivaizduoti, kiek reikšmingiausioje Lietuvos šventovėje prieš ketvertą ir daugiau šimtmečių turėta iš meniškų audinių pasiūtų dirbinių ir kaip jie galėjo atrodyti.

Tyrinėjant jų sąrašus ir aprašymus, pirmiausia krinta į akis Arkikatedroje buvusių tekstilės dirbinių gausa ir gana didelis jų lyginamasis svoris. Galima numanyti, jog tai sąlygojo anuomet sudėtingos apeigos su labai išplėtotais „scenarijais“ ir spalvinga „scenografija“, kuriems labai tiko iš prašmatnių audinių pasiūti dirbiniai. Jie buvo ne tiktai dekoratyvūs, bet

ir mobilūs, prireikus nesunkiai perkeliama ir pakeičiami kitokiais. Sudėtingose apeigose dalyvaudavo ir daugybė „atlikėjų“, kuriems reikėjo ir atitinkamos aprangos, iš kurios būtų atpažįstamas tiek pačių pamaldų pobūdis, tiek jose dalyvaujančiųjų rangas bei statusas.

Arkikatedros turto inventoriai fiksuoja tik kai ką iš visų uždangalų, širmų, baldakimų, vėliavų ir kitų siuvinių, kurie, kaip užsimenama memuarinėje ir kitokioje literatūroje, naudoti per procesijas arba jais per didžiausias iškilmes būdavo dekoruojama šventovė. Iš sąlyginai nuolatinių interjero audinių 1598 m. dokumente paminėta „16 geresnių raudonai geltonų, o vienas baltai margas kilimas“ ir „6 palaikiai (*wiotche*), kai kurie skylėti kilimai“⁶. Visi jie tikriausiai buvo tiesiami ant grindų kaip jų šiltinimo priemonė ir puošmena. Surašyta 15 uždangalų (*oponų*), kurių paskirtis ne visiškai aiški. Kadangi buvo, sprendžiant iš apibūdinimų, pasiūti iš brangių audinių, dekoruoti auksuotų siūlų gėlėmis, sidabrinių cekinių juostomis, kai kurie – kryželiais ir donatorių herbais, galima atsargiai spėti, jog tai turbūt buvo reikmenys, skirti sureikšminti ypatingus asmenis, tam tikrus apeigų momentus ir, žinoma, papuošti šventovę. Apie jų paskirtį ši tą pasako vieno tokio siuvinio aprašymas: „Uždangalas raudono aksomo brokato su raudono, žydro, žalio, balto šilko skiautėmis iš abiejų pusių, pamuštas sena raudona drobe, **naudojamas chorui intonuojant pro solenitate**“⁷ (išryškinta cituojant). Penketo tokių siuvinių inventoriniame aprašyme paminėti herbai rodo, kad jų užsakovai ir dovanotojai – išskirtinės asmenybės. Dviejuose žalios spalvos uždangaluose (audinio rūšis, deja, nenurodyta) buvo „garbingos atminties Vilniaus vyskupo Valerijono (Protasevičiaus – G. M. M.) herbai“, kituose dviejuose – „Vilniaus kanauninko velionio Suchodolskio herbas – kryželis su pasaga mėlyname lauke“. Penktasis uždangalas įsidėmėtinas ir dėl dekoru, ir dėl jo donatorės – karalienės Bonos, kurią identifikuoja du karališkieji ereliai, Sforcų giminės herbas ir užrašas. Kaip sakoma aprašyme, šis uždangalas „senas, juodo aksomo, viduryje yra rusiškas (gal tai graikiškas lygiašakis? – G. M. M.) kryžius iš sidabrinių paauskuotų skardelių, šalia jo – rusiškos sidabrinės, paauskuotos apskritos figūros (trijų trūksta, o kryžiuje trūksta dviejų cekinių), viršuje – perlais išsiuvinėtų arabeskų juosta“⁸.

Nemažą inventoriuose vardijamų tekstilinių dirbinių dalį galima sąlyginai pavadinti **altoriniais**, nes jų tiesioginė paskirtis – apsaugoti nuo nešvarumų ir pagražinti Arkikatedros altorių mensas (Dievo stalus) bei įvairius jų reikmenis. Staltiesės, skirtos mensų viršui užtiesti, buvo dvejopo pločio, beveik visos, išskyrus kelias plačiausias drobines, pasiūtos iš spalvotų šilkinių arba brokatinių audinių ir pasiuvinėtos. Plačiųjų staltiesių viduryje daugiausia auksiniais

siūlais išsiuvinėtos Jėzaus abreviatūros IHS arba I.N.R.I⁹.

Tarp šių altorinių siuvinių skaičiumi pirmąją antepedijai (vadinami ir antependiumais arba frontalėmis). Tai – austos ir/arba siuvinėtos altoriaus mensos (Dievo stalo) priekio uždangos, atokiose Lietuvos bažnyčiose tebenaudojamos ir dabar, labai parankios tuo, kad jas greitai galima pakeisti, atsižvelgiant į prie altoriaus atliekamų apeigų pobūdį. Arkikatedros dokumentuose užfiksuotas šios paskirties siuvinių kiekis išties įsidėmėtinas.

Kiek XVI a. viduryje antepedijų turėjo didysis ir kiti Arkikatedros altoriai, galima tik spėlioti. Turbūt nemažai, jei, kaip rašoma 1552 m. inventoriuje, vien tik dviejose koplyčiose jų buvo dešimt. Užtat šimtmečio pabaigoje šventovėje buvusius antepedijus nesunku suskaičiuoti remiantis 1598 m. inventoriuje pateiktais jų sąrašais. Senesniųjų, matyt, XVI a., bet veikiausiai ir anksčiau pasiūtų ir vien tik didžiajam altoriui skirtų antepedijų sąrašė jų išvardyta net devyniolika, naujai, tai yra maždaug inventorius surašymo dešimtmečiuose, pasiūtų – šešetas. Be to, viename siuvinyje, kuris apibūdintas „senesniųjų“ sąrašė, buvo išsiuvinėti abu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbai – Vytis ir Gediminaičių stulpai (inventoriuje pavadinti „kolonomis“), kitame – du karališkieji ir vienas Radvilų giminės herbas, vadinasi, tai valstybės valdovo dovanos. Mažasis „vytautinis“ altorius turėjo vienuolika antepedijų. Vieno jų, kurį taip pat neabejotinai šiam altoriui padovanojo valstybės valdovas, galbūt Žygimantas Augustas, aprašymą verta pacituoti, kad bent kiek būtų galima įsivaizduoti, kaip atrodė. Jis buvo „raudono aksomo, jame sidabriniai paauskuoti cekiniai, 38 apaštalų su šventaisiais figūros, [iš jų] keturių trūksta, taip pat rožyčių 40, dviejų ir pusės trūksta. Viršuje buvo 9 figūros iš sidabrinių paauskuotų skardelių, tarp jų 4 sveikos, dvi be galvučių, dvi be krūtinių, o vienos tiktai galvutė, tarpuose 6 gėlės su smulkiais perlais ir mažais cekiniais. Pakraštyje – LDK herbas. Pamušalas – mėlyna drobė“¹⁰ (šios ir tolimesnių inventorius citatų skyryba kiek pakoreguota – G. M. M.).

Įsidėmėtinų antepedijų, pasak inventorius, XVI a. pabaigoje būta ir Arkikatedros koplyčiose: Švč. Trejybės koplyčios altorius buvo aprūpintas septyniais, Vyskupų koplyčios altorius – aštuoniais, Šv. Kazimiero koplyčios altorius – keturiolika, Janušauskų giminės koplyčios altorius – trimis, Kęsgailių giminės koplyčios altorius – dviem ir Manvydų giminės koplyčios altorius – trimis¹¹. Tad iš viso daugiau kaip septyniasdešimt – įspūdingas skaičius siuvinių, kurie buvo ryškūs ir spalvingi šventovės interjero akcentai, o kai apsirindavo ar pabosdavo, juos nesunkiai perdarydavo į kitus reikmenis, kol galiausiai pakeitė nuolatinius, iš sidabro skardos iškalstytais altorių mensų priekio skydais.

Siūtinių antepedijų dekoras inventoriuose apibūdintas lakoniškai. Daugelis puošti aukso siūlais išaustomis arba siuvinėtomis, galbūt ir brokatinio audinio skiautėmis aplikuotomis didelėmis gėlėmis, aukšniais arba spalvoto šilko kutais, kuriais tikriausiai buvo apkraštuoti visi, o gal tik apatinis antepedijaus pakraštys. Vieno didžiojo altoriaus antepedijaus viršutinėje juostoje buvę išsiuvinėta 16 angeliukų. Neaišku, kaip atrodė inventoriuje „rusiškomis“ pavadintos figūros, puošusios Vytimi ir Gediminaičių stulpais pažymėtą antepedijų.

Tačiau ypač daug XVI šimtmečio pabaigoje Arkikatedros didžiojoje zakristijoje ir jos koplyčiose buvo dvasininkų apdarų, kurie, kaip matysime kiek vėliau, pasižymėjo išskirtine prabanga ir spalvingumu.

Pagrindiniai šv. mišių rūbai – **arnotai** – abiejuose 1598 m. Arkikatedros inventoriaus egzemplioriuose sudaro du sąrašus¹². Viename surašyti 43 arnotai, kurių dauguma, matyt, pasiūta įvairiu XVI šimtmečio laiku ir tebenaudojama, nors keturi pavadinti jau „palaikiais“ („*wiotche*“), o kituose keturiuose panaudoti „palaikiai“, tikriausiai iš kitų siuvinių išardyti audiniai. Be to, jau tik dvylika šio sąrašo arnotų pažymėti kaip „senoviniai“, inventoriaus autoriaus sakymu – „*staroswieckie*“. Jie turi ankstyviesiems šios rūšies liturginiams rūbams būdingą nugarinės dalies kompoziciją, kurios svarbiausias akcentas – kryžius, užpildytas figūriniais motyvais (beje, tarp įvairių kitų tekstilinių reikmenų rasis įrašytas ir vienas kryžius, nuardytas nežinia nuo kokio seno arnoto). Kiti šio sąrašo arnotai pavadinti „reformuotais“; jų nugarinių plokštumų vertikaliojoje ašyje jau įsiūtas nebe kryžius, o kolona (liaudiškai neretai pavadinama „stulpu“, o daugelio šalių paramentikos žodynuose – *preteksta* arba *orfrėjumi*).

Antrajame sąrašė, nors ir pavadintame „Naujieji arnotai“, išvardyta 17, matyt, per paskutiniuosius XVI a. dešimtmečius pasiūdintų rūbų, nors keli pavadinti „senais“. Šio sąrašo gale kitu braižu papildomai prirašyti dar trys arnotai, gauti jau kito šimtmečio pradžioje, tačiau tai jų donacijos, o ne audinių pagaminimo ir rūbo pasiūdinimo laikas, kuris neabejotinai yra ankstesnis. Šiame sąrašė suregistruoti arnotai jau visi su kolonomis nugarose.

Prie šių šešiasdešimties Arkikatedros didžiojoje zakristijoje saugotų arnotų dar būtina pridėti keturiasdešimt penkis, kuriuos įsigijo, gavo dovanų ir jais disponavo šventovės koplyčios. Manvydų giminės koplyčioje jų buvo 8, Vyskupų koplyčioje – 9, Šv. Kazimiero koplyčioje – 20 (iš jų 13 skirtų iškilmėms ir 7 geduliniai), Janušauskų giminės koplyčioje – 4, Kęsgailų giminės – 4.

Tad Arkikatedroje iš viso buvo per šimtą arnotų. Jų rekvizitai, tai yra mažieji liturginiai rūbėliai – stulos ir manipulai, mūsų čia aptariamame 1598 m. inventoriuje prirašyti prie kiekvieno pagrindinio rū-

bo, o ne išvardyti atskiru sąrašu, kaip neretai būna bažnyčių inventoriuose ir bus vėlesnio laikotarpio Arkikatedros turto sąrašuose. Įsidėmėtina, kad prie kai kurių arnotų neretai būna prirašyti ir humerolai, pasiūti ne iš lengvo daugiausia baltos spalvos šilko, kaip kad analogiško pavadinimo dabartiniai dirbiniai, o dažniausiai iš tokių pat kaip arnotas spalvingų, sunkių ir tankių audinių, puošti perlais, brangakmeniais ir aukso siūlais išsiuvinėtais ornamentais.

Kitų ne mažiau svarbių, Arkikatedros dvasininkų per tam tikras apeigas vilkimų liturginių apdarų – **kāpų, dalmatikų, vyskupų tunikėlių**, atskirais sąrašais suregistruotų **humerolų**, taip pat ir mišių kieliui apdengti skirtų **veliumų ir bursų** skaičiai taip pat ganėtinai įspūdingi. Tą patvirtina inventoriuje pateiktų rūbų sąrašų suvestinė:

Kapų iš viso 39; iš jų 5 naujai, inventoriaus žodžiais, „įtaisytos“, 7 pažymėtos kaip „palaikės“.

Dalmatikų iš viso 33 poros ir 1 likusi be savo poros; iš jų 5 naujai pasiūtos, bet net 6 pažymėtos kaip „senos“, 3 kaip „palaikės“ ir 1 pora kaip „nebetinkama“.

Vyskupų tunikėlių iš viso 6 poros, visos, matyt, geros, tik vienos apsitrynęs pamušalas.

Pavienių **humerolų** kartu su esamais koplyčiose iš viso suregistruota 35, tarp jų 1 nurodytas kaip „senas“ ir 7 „palaikiai“. Tačiau su tais, kurie prirašyti prie arnotų kaip jų rekvizitai, bendras šių siuvinų kiekis gerokai padidėja.

Veliumų kartu su esamais koplyčiose iš viso 41, tarp jų tik vienas pažymėtas kaip „nebenaudojamas“.

Bursų 25, visos naujai pasiūtos.

Iš rūbų apibūdinimo inventoriaus sąrašuose sunkoka nustatyti, kiek Arkikatedroje aprašomuoju laikotarpiu būta tos ar kitos liturginės spalvos reikmenų. Skaičiai būtų tik apytikriai, nes kai kur arba visai neįrašytas liturginę spalvą lemiantis arnoto šonų ar kapos skraistės audinio koloritas, arba jis nurodytas kaip „margas“ ir tiek. Rūbai nesuskirstyti į grupes pagal jų apeigines spalvas, kaip kad paprastai būna vėlesnio laikotarpio maldos namų dokumentuose. Tačiau speciališios paskirties kostiumo (taip iš tikro ir reikėtų vadinti dvasininko aprangą) istorikui rūbo liturginė spalva svarbi tik iš dalies, kai imamas kokių nors specifinių tyrimo aspektų. Šio rašinio autorei, pasiskyrusiai sau labiau dailėtyrinio pobūdžio uždavinius, svarbu pažymėti tik tai, jog XVI šimtmečio pabaigos dokumentas fiksuoja kelis įsidėmėtinus Arkikatedroje tuo metu turėtų liturginių rūbų ir kitų apeiginių reikmenų spalvinius požymius. Viena vertus, šioje šventovėje būta kur kas daugiau, nei derėtų, juodos spalvos dirbinių: net aštuonetas arnotų, penketas kāpų, keturios poros dalmatikų, dvi vyskupo tunikėlės, penketas juodų antepedijų didžiajam ir trejetas „vytautiniui“ altoriui. Kita vertus, itin daug rūbų pasiūdinta iš auksaspalvių, de-

koruotų aukso arba auksuoto sidabro siūlų ornamentais, taip pat aksominių audinių.

Juodos spalvos reikmenų gausumą nesunkiai paaiškina kai kurių jų (viename arnote, vienoje dalmatikų poroje ir dviejuose didžiojo altoriaus antepedijuose) inventoriniuose aprašymuose nurodyti identifikaciniai ženklai: juodame reikmens audinyje išsiuvinėti Radvilų giminės ir valstybės herbai – Lietuvos Vytis bei Lenkijos Erelis.

Nekyla abejonių, jog šiais ženklais pažymėti antepedijai, uždangalas ir įvairūs liturginiai rūbai buvo skirti 1551 m. vykusioms Barbaros Radvilaitės laidotuviams ir tikriausiai pasiūdinti per vieną mėnesį, kol Žygimanto Augusto lydimi jaunosios karalienės palaikai keliavo iš Krokuvos į Vilnių. Šiame straipsnyje dar anksčiau aprašytas uždangalas su Lenkijos karalystės ir Bonos Sforcos herbais, išsiuvinėtais juodame aksome, irgi neabejotinai buvo skirtas šioms apeigoms ir atsiųsdintas Žygimanto ir Radvilaitės istorijoje taip prieštarai vertinamos karalienės motinos.

Tai, kad daugelis šių gedulinių apdarų per beveik pusšimtį metų (nuo 1551-ųjų iki 1598-ųjų) išliko nesudėvėti, leidžia atsargiai įtarti, kad tarp visų mūsų aptariamame inventoriuje surašytų reikmenų yra ir XV šimtmečio, gal ir dar ankstesnių siuvinų.

Įdomių ir mūsų dailiosios tekstilės istorijai vertingų duomenų gali suteikti kad ir apytikrė peržiūra audinių, iš kurių buvo pasiūti aptariamojo laikotarpio Arkikatedros dvasininkų rūbai bei kiti siuviniai. Remiantis jų apibūdinimu minėtame inventoriuje, pamėginta sudaryti jų lentelę.

Lentelėje pateikti skaičiai ne visai tikslūs, nes, kaip žinia, liturginiai rūbai neretai būna pasiūti iš kelių audinių (sudarant lentelę, daugiausia pasirinktas rūbo liturginę spalvą lemiantis audinys). Ne visuomet gali sutapti anuometinio rūbų registratoriaus ir šiuolaikinio tekstilės tyrinėtojo vartojami pavadinimai. Pavyzdžiui, audinys, kuris dabar vadinamas „aksomo brokatu“ ir įrašytas į atitinkamą lentelės tarpą, inventoriuje apibūdinamas kaip „auksaviršis ant aksomo“. Inventoriaus „auksaviršis“ arba „sidabraviršis“ nebūtinai turėjo būti lamos tipo audinys. Yra ir kitų išlygų. Vis dėlto įmanomos kai kurios pačios bendriausios išvados.

Iš lentelės matyti, jog Arkikatedroje vyravo iš ypač brangių ir prašmatnių audinių pasiūti reikmenys. Labiausiai buvo pamėgtos aksomo atmainos: klasikinis, veikiausiai kirptinis, aksomas, aksomo brokatas, tai yra toks itin puošnus audinys, kuriame panaudojamas pūkuotų ir aukso arba sidabro siūlais nuklotų vietų kontrastas. Naudotas ir altembasas, kurio ornamentai buvo kuriami panaudojant kirpto bei kilpinio, dažniausiai ir keliaspalvio, aksomo plotečius, pamargintus ištrauktomis aukso arba sidabro siūlų kilpelėmis. Tarpai tarp šių pūkuotų ir kilpelinų plotų taip pat neretai būdavo padengiami tauriųjų metalų siūlais.

Tad galima beveik be išlygų nustatyti itališką daugumos Vilniaus arkikatedros siuvinų kilmę, nes, kaip žinia, XVI šimtmečio Europoje tik Italijos meistrai gamino tiek šios rūšies, tiek ir atlasinius bei damasinius audinius. Tikriausiai ten buvo išausti ir inventoriuje dažnai minimi vadinamieji „auksaviršiai“ bei „sidabraviršiai“ – itin prašmatnūs ir brangūs audiniai, kurių visą paviršių arba tam tikras jo dalis dengė plonytės ir siaurutės aukso ir/arba sidabro juostelės. Jų tvirtinimo prie spalvoto šilkinio pagrindo linijos kūrė sudėtingo ir labai subtilaus piešinio augalinį arba abstrahuotą audinio dekorą. Kitas iš spalvotų šilkinų ir tauriųjų metalų siūlų austas raštuotas audinys – kamcha (turk. *kamkhā*), iš kurios pasiūti bent 8 arnotai (neskaičiuojant kitų rūbų detalių), dvi poros dalmatikų ir keli antepedijai, neabejotinai buvo Rytų kilmės, austa daugiausia Turkijos Brussos mieste. Kitaika, iš kurios daugiausia siūti pamušalai, o kai kada ir patys liturginiai rūbai, XVI šimtmetyje dar buvo gabenama iš Oriento šalių.

Tad audiniai, iš kurių vietiniai, o gal ir užsienio siuvėjai siuvo reikmenis Vilniaus arkikatedrai, nors netiesiogiai, bet liudija ne tik šio miesto, bet ir visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sąsajas su tuomet reikšmingiausiais dailiosios tekstilės gamybos centrais. Juose sukurtas vertybes į LDK sostinę gabeno ne tik verslūs pirkliai, bet ir įstengę jas įsigyti bažnyčios hierarchai, pasaulietinio elito atstovai.

Vilniaus arkikatedros liturginių rūbų, kaip ir kitų jos reikmenų, dekoratyvinį efektą didino ir jų ornamentika, išausta ir/arba išsiuvinėta ne vien įvairiaspalviais šilkiniais, aukso bei sidabro siūlais, paauk-

Siuvinio pavadinimas	Aksomas	Aksomo brokatas	Altembasas	Atlasas	Auksaviršis	Brokatelė	Damas-tas	Kamcha	Talatas	Kiti audiniai
Arnotai	9	10	8	1	21	1	9	8	3	35
Kapos	10	6	2	2	10	–	1	–	–	4
Dalmatikos	5	6	2	3	4	–	7	3	–	3
Tunikėlės	–	–	–	3	–	–	1	–	–	2
Humerolai	4	–	–	7	9	–	–	3	–	12
Antepedijai	8	5	–	2	5	–	10	–	–	45

suoto sidabro arba grynai sidabriniais cekinais, bet ir perlais, neretai ir brangiaisiais arba pusbrangiais akmenimis, kurie inventoriuose vadinami tiesiog „akmenimis“ arba „akmenukais“. Kai kurios ornamentų detalės padarytos (iškarpos pagal kontūrus?) iš paausuoto sidabro skardelės. Sprendžiant iš inventorių aprašymų, pagrindiniai liturginių rūbų ornamentikos motyvai buvo augaliniai (gėlių) ir figūriniai. Nepaminėtos, bet gal ir nelabai mėgtos emblemos, abstrahuoti simboliai. Tikrai altorių staltiesėse, vienoje naujai pagamintoje kapeje, keliuose kituose tekstilės reikmenyse buvo išsiuvinėtos Jėzaus vardo (*nomen Jesus*) abreviatūros.

Cituotini vaizdingiausi arnotų su kryžiumi nugaroje inventoriaus aprašymai. Juose išvardytos siuvinėjimo technika pavaizduotos figūros leidžia suprasti, kokie Arkikatedros liturginiams rūbams būdavo pasirenkami siužetai, personažai ir kokiomis priemonėmis visa tai perteikta.

„Raudonas arnotas iš karmazininio altembaso, kryžiuje ant paausuotos skardos – perlinė Pasija (Nukryžiuotasis – G. M. M.), ant galvos vietoj erkėčių – sidabrinė paausuota Karūna, iš šalių du didesni Angelai ir 4 mažesni Angeliukai, apvedžioti perlais, vienam prie dešiniojo šono mažas sidabrinis paausuotas kielikėlis, tas Angeliukas visas perlais apsaugytas, šalia yra didelis akmuo ir trys maži, ketvirtasis iškrito. Didesnis Angelas Pasijos dešinėje visas išsiuvinėtas perlais su 10 įvairių akmenukų. Angeliukas kitoje pusėje išsiuvinėtas perlais su 9 akmenukais, o 9 nėra, prie šio Angeliuko perlamutras. Vienas Angeliukas kairiajame šone neturi kielikėlio, kuris yra, bet reikia prisūti. Po Pasija yra Panelės Marijos ir šv. Jono atvaizdai. O apačioje yra šv. Andriejaus ir Marijos Magdaliėtės atvaizdai iš paausuoto sidabro, visi atvaizdai perlais ir įvairiais akmenimis apsaugyti, Panelės Marijos paveiksle 18 įvairių spalvų akmenų ir du dideli perlai. Iš kito šono šv. Jonas turi 13 įvairių spalvų akmenukų [...] Šv. Andriejaus atvaizde 14 akmenukų, o vieno nėra. Marijoje Magdalenoje – 18 akmenukų. Pasijos viršuje – Švč. Trejybės atvaizdas su sidabrine paausuota karūna ir skeptru, jame 6 įvairūs akmenys, septinto nėra ir du didesni perlai.

Humerolas prie šio arnoto perlais nusagstytas, viduryje išsiuvinėta šv. Ona, viename [jos] šone Jokymas su Avinėliu, kitame šone Juozapas su aviliu, abu perlais nusagstyti. Visas arnotas pavilkta blyškia kitaika. Stula šiam arnotui išausta iš kitokio šilko. Šio arnoto alba senovinė, apačia tokio pat kaip arnotas altembaso. Manipulas tokio pat altembaso“¹³.

„Arnotas iš auksaviršio, jame perlinis kryžius, viduryje Švč. Trejybės atvaizdas, dešinėje Rezurekcija (Prisikėlęs Kristus – G. M. M.) su trimis riteriais iš sidabrinų skardelių, vienas nebeturi rankos. Kairėje – Žengiantis į Pragarus Kristus, Švč. Trejybės at-

vaizdas ir Pasija, šalia kurios yra Pana Marija, perlais apsaugyta. Po Pasija 4 Goštautų herbai. Šis arnotas pamuštas žalia kitaika, humerolas perlais nusagstytas, jame yra trys perlais apsaugytos figūros [...]“¹⁴.

Šiedu liturginiai rūbai trumpiau ir lotynų kalba yra aprašyti ir ankstesniajame, 1552 m., inventoriuje, tačiau ne tarp Arkikatedros didžiosios zakristijos, o tarp Goštautų giminės koplyčios arnotų. Čia nurodyta ir antrojo liturginio rūbo data – 1510-ieji, kurie leidžia jo donatoriumi laikyti vieną dosniausių katedros rėmėjų Albertą Goštautą († 1539 m.). Kad jis buvo ir pirmojo rūbo, kurio aprašymas cituotas, dovanotojas, visiškai patikimai patvirtina šio didiko testamentas, kuriame apibūdintas Arkikatedrai dovanojamas arnotas su šventųjų Onos, Jokymo ir Juozapo atvaizdais, ir kad jis skirtas Alberto tėvo, Trakų vaivados Martyno Goštauto, atminimui¹⁵.

Verta pacituoti ir liturginio rūbo, kurį, sprendžiant iš valstybės herbo, Vilniaus arkikatedrai padovanojo Respublikos valdovas (Žygimantas Augustas?), aprašymą:

„Arnotas [pasiūtas] iš altembaso, ant jo išsiuvinėtas perlų kryžius su Švč. Trejybės atvaizdu, iš šalių du perlais nusagstyti Angelai, o trečiasis viršuje laiko dvi mažas, perlais nusagstytas kolonas, žemiau perlais nusagstyta šv. Andriejaus figūra, o pačiame gale 4 herbai – du ereliai ir dvi Vytys. Alba ir humerolas iš tos pat medžiagos su akmenimis ir rankovėse. Stula [pasiūta] iš auksaviršio, manipulo nėra“.

Aprašyme minimi keturi herbai, heraldikos žymenis Arkikatedroje tyrinėjusios Vilniaus universiteto magistrantės Valentinos Lukovskos nuomone, yra vienas sudėtinis keturių laukų herbas¹⁶.

Nuo valdovų Arkikatedrai dovanotų arnotų, kaip liudija inventoriaus aprašymai, puošnumu nedaug teatsiliko kitų donatorių liturginiai rūbai. Verta pacituoti bent vieną:

„Arnotas raudono altembaso su išsiuvinėtu kryžiumi, tame kryžiuje Pasija, šalia pasijos 4 Evangelistai, apačioje išsiuvinėtas Vyskupas su perlais [ir] 4 velionio Vilniaus vyskupo Pauliaus (Alšėniškio – G. M. M.) herbai. Arnotas pamuštas žalia kitaika. Alba, stula ir manipulas tos pat medžiagos. Humerolas išsiuvinėtas perlais su Veronika (veraikonu? – G. M. M.), kurią laiko du Angelai“¹⁷.

Šventųjų figūromis puoštos ir kapos. Kaip teigiama aprašymuose, jos daugiausia būdavo išsiuvinėjamos skyduose ir taip pat apvedžiojamos perlais, apsaugomos brangiaisiais akmenimis. Pavyzdžiui, vienos raudono altembaso kapos skyde buvo pavaizduota Pasija ir kiti du tradiciniai šio siužeto personažai – Švč. Mergelė ir šv. Jonas. Visa tai išsiuvinėta perlais, papildyta keliais brangakmeniais ir taip pat iš perlų padarytais spurgais. Tokia pati kompozicija išsiuvinėta ir mėlynos bei žalios spalvos kapų

skyduose. Kapos, pasiūtos iš raudono, didelėmis gėlėmis puošto aksomo, skyde buvo pavaizduota Prisi-kėlusiojo Kristaus figūra (Rezurekcija). Figūrų atvaizdai būdavo įkomponuojami ir humerolų viduryje. Tai daugiausia vienos arba su vaikeliu Švč. Mergelės Marijos, angelų, plakamo Jėzaus, vaikus maitinančio pelikano ir įvairių neidentifikuotų šventųjų figūros, taip pat išsiuvinėtos aukso, sidabro siūlais, cekinais, perlais ir brangakmeniais.

Šios Vilniaus arkikatedros tekstilinių dirbinių, aprašytų XVI a. inventoriuose, peržiūros pabaiga minorinė. Išliko vos keletas liturginių rūbų, datuojamų XV–XVI šimtmečiu, bet dėl labai pasikeitusios jų išvaizdos nebeatpažįstamų inventoriaus aprašymuose. Juose ne tik nebėra perlų nei brangakmenių, bet gerokai apnyko ir aukso bei sidabro siūlais išsiuvinėtos vietos. Literatūroje rašoma, jog visa tai atsidūrė arba pačių įvairiausių grobikų rankose, arba buvo išardyta ir sulydyta gresiančių pavojų akivaizdoje. Šiokio tokio optimizmo teikia tik numanymas, jog kai kurios Vilniaus arkikatedros vertybės, pasiūtos iš prašmatniųjų XVI šimtmečio audinių, tebėra saugomos kurių nors kitų kraštų muziejuose ar šventovėse.

Gauta 2004 07 14

Nuorodos

- ¹ *Vilniaus katedros lodynas*, albumas, Vilnius, 2002.
- ² *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *MAB RS*), f. 43, b. 19857, *Conscriptio auri et argenti divi Casimiri per dominos Mathiam a Macolin PPTum Trocen et Joannem Vierbkowski Canonico Ecclesiae Vilnen. Anno domini M^oD^oLII^o Die vero XXVI mensis Januarii de mandato Sacre M^o Regie facta*.
- ³ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 4, b. 338.
- ⁴ *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 1135, ap. 4, b. 471 (be antraštės).
- ⁵ *VUB RS*, f. 4-35808 (A-2472), *Regestr Apparadow y ynszego sprzētu, złota, y srebra; wkoscielie S Stanisława Cathedralnym na zamku Wilenskim: Spissany y rewidowany w Roku Panskim 1598*.
- ⁶ Ten pat, l. 37.
- ⁷ Ten pat, l. 36.
- ⁸ Ten pat.
- ⁹ Ten pat, l. 39, 41, 56–57, 63, 70, 72–73.
- ¹⁰ Ten pat, l. 30–33.
- ¹¹ Ten pat, l. 56–57, 63, 70, 72–73.
- ¹² Ten pat, l. 15–22; *LVIA*, f. 1135, ap. 4, b. 471, l. 8–11.
- ¹³ *VUB RS*, f. 4-35808 (A-2472), l. 15v-16.
- ¹⁴ Ten pat, l. 16.
- ¹⁵ *MAB RS*, f. 43, b. 19857, l. 7, J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, Wilno, 1908, t. 2, s. 103.
- ¹⁶ *Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto archyvas*, V. Lukovska, *Herbai Vilniaus katedros dokumentikoje ir in-*

terjere XV–XVIII a., magistro darbas, Vilnius, 2001, p. 38.

¹⁷ *VUB RS*, f. 4-35808 (A-2472), l. 16.

Gražina Marija Martinaitienė

TEXTILE FABRICS IN VILNIUS CATHEDRAL IN THE LIGHT OF ARCHIVAL DOCUMENTS OF THE 16TH CENTURY

S u m m a r y

The article analyzes archival documents of Vilnius Cathedral dating from the 16th century and on the basis of the records discovered attempts establishing how many and what fine textile valuables were held at that time in the most significant Lithuanian Catholic shrine.

Research into the earliest surviving documents of the cathedral, which date from the 16th century (inventories of 1552 and 1598), first of all revealed a large quantity and variety of textile articles of different purposes. It may be presumed that this was conditioned by the complex rituals of the time with well-developed scenarios, colourful scenography and a large number of performers. They required elaborate costumes and a variety of other objects that would give meaning to and adorn the place of action. In the late 16th century, the cathedral had more than one hundred examples of the main liturgical vestment – chasuble – alone, forty pieces of copes of several kinds (pluviales), the same quantity of dalmatics and tunics, not to mention a variety of small accessories to these vestments. The altars of the cathedral and its chapels were adorned by seventy sewn and embroidered antependia and a number of various coverings. Dozens of veils and burses were used to cover chalices at Mass.

On the basis of the inventory descriptions of every piece, which are quite professional and detailed, it was established that the largest portion of the liturgical vestments of the cathedral as well as other sacral and decorative pieces have been made from ornate and extremely expensive Italian fabrics. Especially popular were shiny brocade fabrics with precious-metal threads and different varieties of velvet, such as classical velvet, cloth-of-gold, and velvet brocade. These fabrics and articles made of them were adorned employing various techniques of decoration.

In accordance with the inventories, the main motifs of decoration include various flowers woven into garlands, symbolic images, and figurines of saints. In most cases the latter were embroidered – not only in coloured silk threads but also in gold and silver threads, pearls and jewels. Pearls were especially popular – they are abundant on the robes and crowns of the saints.

The inventories state that figural motifs largely appeared on the crosses and bands of chasubles, shields of copes, and the central part or the upper bands of antependiums. Among the most popular themes were crucified Jesus with mourning figures, the Holy Trinity, and the Virgin and Child surrounded by saints and/or angels. The central part of antependiums, amices, covers and some other embroidery pieces were frequently adorned with the abbreviation IHS, which signifies Jesus.

The inventory of the year 1598 describes coats of arms and emblems that have been embroidered on some liturgical vestments, coverings and antependiums. They allow the researchers identifying the patrons and benefactors. Special attention deserve objects with the emblems of the Polish-Lithuanian Commonwealth – Vytis of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish Eagle. These are gifts from the Commonwealth's ruler, most likely Sigismund Augustus. There is a number of black-colour needlework pieces with both state emblems and the third one – that of the Radvila family. Most probably these articles were devoted to the

funeral rites of the young queen Barbora Radvilaitė who died in 1551. Judging by the inventory descriptions of other emblems, the most generous benefactors in the 16th century were the noble Goštautas family, the bishops of Vilnius Paulius Algimantas Alšėniškis (?–1536–1555), Valerijonas Protasevičius (1504–1556–1579) and Benediktas Vaina (1556?–1600–1615) as well as a number of clergymen of a lower rank and noble laypeople.

The author discusses also the destiny of the liturgical vestments and other objects that have been kept in the Cathedral's treasury and describes some extant valuables.